

RAZPRAVE – ČLANKI

Kristina Picco

Društvo Bralna značka Slovenije – ZPMS

PRISOTNOST OTROŠKIH IN MLADINSKIH LITERARNIH BESEDIL Z GEJEVSKO/LEZBIČNO TEMATIKO V SLOVENSKEM PROSTORU (1. del)¹

Prispevek analizira prisotnost otroških in mladinskih literarnih besedil z gejevsko/lezbično tematiko v slovenskem prostoru. Da bi si približali izbrano tematiko, se uvodoma posvetimo opredelitvi osnovnih pojmov in osvetlimo prisotnost homoseksualnosti v procesu vzgoje in institucionaliziranega izobraževanja v slovenskem prostoru. Na podlagi Nodelmanovih ugotovitev opredelimo otroštvo kot obdobje, v katerem se vzpostavlja in zrcali ideologija odraslega sveta. V vladajočo ideologijo je ovito tudi specifično ideološko pojmovanje spolnosti, kar se v slovenskem prostoru odraža v dejstvu, da se o homoseksualnosti v šolah ne razpravlja veliko. Nadaljujemo z umestitvijo GLBTIQ znotraj literarne vede, kjer v navezavi na prispevek Andreja Zavrla predstavimo pomen gejevske/lezbične literarne vede ter queer teorije. Sledi podrobna predstavitev otroških in mladinskih literarnih besedil z gejevsko/lezbično tematiko v slovenskem prostoru. Vzporedno se navezujemo na morebitne kritiške zapise, ki spremljajo posamezno literarno besedilo. Ob koncu ne moremo mimo cenzuriranja literature z gejevsko/lezbično vsebino, ki vključuje tudi otroško in mladinsko književnost, kar si pobliže ogledamo ob analizi nekaterih obravnavanih besedil.

The article analyzes the frequency of children's and juvenile literary texts with gay/lesbian topics in the Slovene literature. To get a closer insight into the selected subject the first part is dedicated to the definition of basic terms and to highlighting the presence of homosexuality in the process of upbringing and institutionalized education in Slovenia. Based on Nodelman's findings, childhood is defined as a period in which ideology of the adult world is set up and mirrored. The ruling ideology is also reflected in the specific ideological understanding of sexuality. The second part of the article then brings a detailed presentation of children's and juvenile literary texts with gay/lesbian topics. The article also discusses eventual critical reviews accompanying individual literary texts. Of course we could not avoid the issue of censorship of the gay/lesbian literature, including children's and juvenile literature, which is highlighted along with the analysis of some discussed texts.

¹ Prispevek je povzetek diplomskega seminarja z istoimenskim naslovom (Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo).

Opredelitev pojmov²

Prvi, ki je javno uporabil besedo homoseksualnost, je bil madžarski zdravnik in pisatelj Karoly Maria Benkert. V odprtem pismu nemškemu ministrstvu za pravosodje je pisal o »homoseksualnem gonu«, ki je kriv, da »žrtvi te strasti ni mogoče potlačiti občutij, ki jih v njej sprožajo posamezniki lastnega spola« (Pirnar 2006: 11).

Danes takšen gon označujemo kot homoseksualnost, osebo s tovrstnimi nagnjenji pa homoseksualec/-ka. Beseda *gay* pomeni kot pridevnik vesel, veder, živahen, pisan in lahkoživ; prav slednji pomen je vplival na to, da so s tem izrazom v 19. stoletju poimenovali prostitutke (»lahkoživke«), v 20. stoletju pa so besedo za svojo vzeli moški homoseksualci in ženske homoseksualke ter tako opredelili svojo spolno identiteto. V literaturi je besedo *gay* (termin, s katerim so se označevale lezbijke) prvič uporabila Gertrude Stein, in sicer leta 1928. Besedo so kot sinonim za homoseksualca sprejeli tudi slovenski homoseksualci, njena poslovenjena različica je *gej*. Besedna zveza istospolna usmerjenost/istospolno usmerjeni za razliko od besed homoseksualnost, homoseksualec ter gej in lezbijka združuje tudi druge različice spolnih vedenj in identitet, kot sta biseksualnost in transseksualnost oz. biseksualec/-ka ter transseksualec/-ka. Eden od novejših izrazov v sodobnem pojmovanju homoseksualnosti je tudi *queer*, ki kot pridevnik označuje čudaškost, nenavadnost, svojevrstnost, komičnost, zmedenost, pijanost, sumljivost, bolehnost itd. Čeprav je postajala beseda *gay* čedalje bolj priljubljena, so se mnogi raje odločili za *queer*, ker naj bi bil *gay* bolj termin srednjega razreda in kot tak ni zastopal homoseksualcev znotraj delavskega razreda. V devetdesetih je beseda *queer* dobila nov pomen s sloganom *fag + dyke = queer*. Pri tem je *fag* krajša različica žaljivke za moške homoseksualce *faggot* (tudi *fairy*, *auntie*, *homo*, *poof*, *nancy boy*, *sissy*, *queen* itd.), *dyke* pa so za označevanje svoje spolne identitete prevzele ženske homoseksualke, torej lezbijke (beseda lezbijka ima svoj izvor v imenu grškega otoka Lesbos, kjer je imela grška pesnica Sapfo svojo skupnost učenk, to skupnost pa so pozneje povezovali z lezbično spolno prakso). Ob tem naj omenimo še nekakšno pomensko nasprotje izrazu *queer*, ki ga predstavlja beseda *straight* (pristen, pravoveren, pošten, preprost, nezapleten; ironično tudi omejen, zaprt, konservativen). V angleškem jeziku beseda označuje heteroseksualca kot nekoga, čigar spolna sla je namenjena nasprotnemu spolu, in je (podobno kot *queer*) žaljivka. Delitev na *straight* in *queer* ustreza delitvi med homoseksualnostjo in heteroseksualnostjo. Zaradi pomensko neustreznih in neuveljavljenih slovenskih pojmov sta pri nas v uporabi kar angleški besedi *straight* in *queer*, prav tako vzorec *butch-femme*, ki je definiran kot specifičen lezbični odnos, pri čemer se *butch* nanaša na identiteto, ki gradi na zavračanju družbeno priznane ženstvenosti in na prisvajanju moških značilnosti, *femme* pa na identiteto tiste ženske, ki v odnosu igra žensko vlogo. Termin *coming out* je skrajšana različica fraze »to come out of the closet«, ki jo homoseksualci uporabljajo za opis celotnega procesa izpostavljanja svoje spolne identitete. Pri nas se je sprva uveljavil poslovenjen izraz »priti iz klozeta«, danes pa se *coming out* v slovenski strokovni literaturi prevaja kot »razkritje«. Težave pri prevajanju predstavljata tudi izraza *drag queen* in *cross dressing*, za katere

² Povzeto po Marti Pirnar (*Tok/protitok: konstrukcija in reprezentacija homoseksualne identitete v 20. stoletju*).

Pirnarjeva uporablja kar besedni zvezi »kraljica preobleke« in »navzkrižno oblačenje«. Drugače je z besedo transvestit, ki se je uveljavila tudi pri nas in s katero opisujemo nagnjenje posameznika, da nosi oblačila, se vede in govori kot oseba nasprotnega spola.

Naj omenimo še kratico GLBTIQ, ki je bila sprva precej krajša; začetnima identitetama, gejevski in lezbični, so se čez čas pridružile še druge pozicije:

- biseksualna: Posameznika spolno privlačijo tako osebe istega kot nasprotnega spola;
- transspolna: Izraz se nanaša na posameznikovo intimno občutenje in dojetje lastnega spola in ne na fizični oziroma biološki spol. Kadar individualno občutenje in dojetje lastnega spola nista v skladu s fizičnim spolom posameznika ali posameznice, govorimo o transspolnosti;
- interpolna: Osebe, ki so bile rojene z anatomskimi značilnostmi obeh spolov;
- queer.

Homoseksualnost v procesu vzgoje in institucionaliziranega izobraževanja v slovenskem prostoru

Lilijana Burcar v *Otroška književnost kot oblikovalni dejavnik dekleškega in ženskega sebstva* opozarja,

da otroštvo kot izkušnja in družbena kategorija ni povsem naravna ali brezčasna univerzalnost, ampak je prej del skozi čas spreminjajočih se diskurzivnih praks. V tem smislu je vsak etablirani koncept otroštva tudi neposredno vpotegnen v načine opomenjanja in zagovora širših ogrodij družbenih ureditev, ki veljajo v nekem času in prostoru (Burcar 2000: 9).

Ker se koncepti otroštva kažejo za posledke političnih postavitev in družbeno-ekonomskih ureditev, z njimi povezano in vsebinsko specifično zapolnjeno družbeno opredeljeno otroštvo nastopa tudi kot eno izmed osnovnih epistemoloških orodij strukturiranja določene skupnosti.

Perry Nodelman (*The pleasures of children's literature*) dokazuje, da smo si odrasli o otroštvu ustvarili nekakšno umišljeno podobo. Ob tem poudarja, da se pri tem navezujemo na Althusserjev koncept ideologije, saj so naše predpostavke le del družbene ideologije, kar po njegovi definiciji ideologije pomeni, da gre za prepričanja, ki domujejo v nezavednem in se nam zatorej zdijo samoumevne, očitne resnice:

V ideologiji potemtakem ni predstavljen sistem realnih razmerij, ki vladajo nad eksistenco individuumov, pač pa imaginarno razmerje teh individuumov do realnih razmerij, v katerih živijo (Althusser 2000: 90).

Nodelman poudarja, da je torej tisto, kar verjamejo drugi, »ideologija«, to, kar verjamemo sami, pa »resnica«. T. i. resnica oz. »očitnost« opredeljuje človeška dejanja:³

³ Če se npr. vsi strinjajo – kot so se mnogi v prejšnjih stoletjih – da so ženske nezmožne uspeti v poslovnem svetu, potem o tem ni dvoma.

Povsem očitno je torej, da je ideologija vedno stvar politike, kar pomeni, da se nanaša na načine, s katerimi si ljudje pridobijo in obdržijo moč nad drugimi. Ideologija se sestoji iz idej, ki podpirajo in jačajo zlasti družbene sfere, neizogibno na račun drugih sfer (Nodelman 2003: 80).

Otroštvo je tako nujno tudi obdobje, v katerem se vzpostavlja in zrcali ideologija odraslega sveta. Ideološke predpostavke pa ne določajo le razumevanja otroštva, temveč tudi njegovo sooblikovanje, kar pomeni, da ideologija ne le odseva, ampak tudi omejuje, opredeljuje in usmerja otroka v določeni družbi. Nodelman tako raziskuje, »kako naše najbolj obče ideje o otroštvu v književnosti in filmih, ki jih izražajo, opredeljujejo in ohranjajo moč, ki jo želimo odrasli obdržati nad otroki ...« (Nodelman 2003: 80).

Odrasli gojimo o otrocih in obdobju otroštva naslednje predpostavke:

- Otroci imajo omejeno razumevanje in kratek obseg pozornosti;
- Otroci so po naravi nedolžni, naivni in dobri. Kot taki ne morejo razumeti zla in spolnosti;
- Otroci so čustveno ranljivi, se hitro vznemirijo in se v čustvenem smislu pogosto trajno poškodujejo, če so izpostavljeni grdim oziroma bolečim situacijam; na zlo in nasilje se sicer ne odzovejo tako, da tudi sami postanejo takšni, pač pa jih preganjajo nočne more ali pa razvijejo stalne nevroze;
- Otroci so po naravi divji, kar pomeni, da še niso disciplinirani in še ne razumejo pomena zakonov, reda in samokontrole; izpostavljenost otrok nasilju in zlu v knjigah samo še spodbuja njihove najbolj osnovne, ponesrečene in nekontrolirane »živalske« tendence;
- Otroci še niso dokončno zgrajene osebnosti, zato se da nanje z lahkoto vplivati; kot takšni so podvrženi nevarnemu eksperimentiranju in manipuliranju. Na nasilje se odzovejo nasilno, na srečo pa se na dobro odzovejo z dobroto. Otroci postanejo to, kar berejo;
- Otroci so egocentrični. Predvidevajo, da se, karkoli preberejo, nanaša neposredno na njih same – na to, kar so ali kar naj bi bili. Vse, kar se ne nanaša neposredno na njihove lastne izkušnje, jih ne zanima;
- Po drugi strani so zelo domiselni. Odrasli jih še niso uspeli prepričati, da obstaja le ena verzija resnice – tista, ki jo odrasli imenujejo »resničnost«. Obstaja neposredna povezava med otroškim mišljenjem, domišljijo in kreativnostjo;
- Otroci so po naravi konservativni. Imajo odpor do razmišljanja in učenja ter do doživljanja vsega neznanega. Da bi jih lahko kaj naučili, se morajo odrasli posluževati humorja;
- Čeprav so vsi otroci »otroški«, se fantje razlikujejo od deklet. Otroci so po naravi ločeni po družbenem spolu – fantje so fantovski in dekleta so dekleška. Ta determiniranost določa njihova dejanja, interese in okuse (Nodelman 2003: 86–87).

Navedene predpostavke so vprašljive že zaradi svoje kontradiktornosti (otrok namreč ne more biti nedolžen in hkrati okruten kot divjak, ne more biti omejen v razumevanju in hkrati zelo hiter v posnemanju nasilnih dejanj itd.). Iz tega najverjetneje sledi, da so nekatere predpostavke pravilne (v smislu potrjenosti na podlagi empiričnih znanstvenih raziskav, npr. psihoanalitske primerjalne prakse) in druge napačne. Nodelman opozarja, da ljudje, ki izražajo tovrstne ideje, sploh ne opazijo naštetih protislovij, kar priča o tem, da je v teh predpostavkah v veliki meri prisotna ideologija.

Otroci so torej od samega rojstva naprej nekakšne 'žrtve' ideologije odraslih, so predmet manipulacij in raznovrstnih pedagoških procesov, ki vplivajo na otrokovo obnašanje in prepričanja. Prav pedagogika kot takšna predstavlja nešteto načinov, na katere se učimo in smo naučeni, da sami sebe postavimo v nek kontekst znotraj (heteroseksualnega) sveta (Pirnar 2006: 180).

Pedagoški in izobraževalni proces nam tako vsiljuje določene smernice, v okviru katerih se na podlagi našega biološkega spola izoblikuje tudi naša spolna identiteta in njej primerne spolne družbene vloge. V skladu z Althusserjevim konceptom ideoloških aparatov države zavzema šolski sistem v njem vodilno vlogo. Pirnarjeva poudarja, da je v vladajočo ideologijo ovito tudi specifično ideološko pojmovanje spolnosti. Že v času 19. stoletja je bila na Slovenskem kot večinoma katoliškem področju z izrazitim katoliškim šolskim sistemom spolnost greh, o katerem se ni razpravljalo. Kolikor se je o njej v tem kontekstu razpravljalo do prve polovice 20. stoletja, je bila obravnavana in vrednotena z vidika vloge v družinski skupnosti. Po drugi svetovni vojni je z vzpostavitvijo socialističnega sistema nov značaj pridobila tudi šola kot institucija, v kateri je distribucijo moralnih norm prevzela protireligiozno naravnana politična ideologija. O spolnosti pa se tudi v Socialistični federativni republiki Sloveniji (kot eni izmed republik SFR Jugoslavije) vse do začetka osemdesetih let tako rekoč ni govorilo. Šele z družbeno političnimi spremembami v osemdesetih letih je postala spolnost ena od tistih tem, o katerih so odkrito spregovorili tudi v procesu šolskega izobraževanja. Pogled na sedanja osnovnošolska učna gradiva kaže, da se v okviru obveznega institucionaliziranega izobraževalnega procesa otroci v Sloveniji čedalje bolj podrobno seznanjajo z ustrojem lastnega telesa, med drugim tudi z delovanjem spolnih organov, s procesom razmnoževanja človeka in drugimi biološkimi procesi, ki spremljajo obdobje odraščanja. Z gotovostjo lahko torej trdimo, da je spolna vzgoja danes že povsem uveljavljena stalnica v okviru osnovnošolskega predmetnega pouka, povsem drugačna pa je slika glede posredovanja informacij o različnosti spolnih identitet, vključno z homoseksualnostjo.

Zveza društev pedagoških delavcev je januarja 2010 ob izidu tematske številke *Sodobne pedagogike* (ur. sta jo Mojca Kovač Šebart in Roman Kuhar) organizirala okroglo mizo *Homoseksualnost in šola*. Avtorji in avtorice člankov ugotavljajo, da se o homoseksualnosti v šolah ne razpravlja veliko in da je pogosto od dobre volje učiteljev in učiteljic odvisno, ali bodo učenci o homoseksualnosti (in s tem povezanimi vprašanji) pri pouku kaj slišali in na kakšen način bo tema predstavljena.

Analiza kurikula za devetletno osnovno šolo je na primer pokazala, da je v njem 'spolna usmerjenost' kot tema eksplicitno zapisana le enkrat (pri predmetu družba v petem razredu), vendar noben od potrjenih učbenikov za ta predmet te teme ne obravnava (www.narobe.si).

Vse drugače pa je na hodnikih: slovenska šola je za geje in lezbijke nevaren in izključujoč prostor, kjer so tisti, ki so drugačni, v »najboljšem« primeru deležni sočutja, večinoma pa nelagodnega molka. Nelagodje pa je element prevladujoče ideologije, meni Metka Mencin Čeplak s Fakultete za družbene vede. Zgovorno je tudi dejstvo, da se je o homoseksualnosti v naših šolah začelo govoriti v sklopu zdravstvene vzgoje. Učbenik za srednje šole je tako homoseksualnost vse do 90. let minulega stoletja obravnaval v povezavi z »nenavadnim spolnim vedenjem«. V osnovnošolskem učnem načrtu medpredmetnega kurikularnega področja *Vzgoja za zdravje* pa je takšno gledanje še prisotno; homoseksualnost je uvrščena v kategorijo »različne oblike spolnega vedenja«, in sicer skupaj s sadizmom, nekrofilijo, posilstvom, incestom, pedofilijo itd. Ni pa v tej kategoriji najti heteroseksualnosti. Ali ima homoseksualnost kaj več skupnega s pedofilijo in posilstvom, kjer gre za zlorabo moči, napad na telo, prisilo, kot pa denimo heteroseksualnost, se ob tem sprašuje Mencinova in doda, da je takšna kategorizacija pravzaprav le subtilen

način utrjevanja predsodkov in stereotipov. Tanja Renner (FDV) je analizirala odgovore svojih študentov na vprašanje, ali naj se v šolah govori o homoseksualnosti. Še posebej jo je pritegnil odgovor, da je o homoseksualnosti treba govoriti, vendar na objektivni način, kar pomeni, da je treba predstaviti »obe plati« zgodbe. Ob tem se sprašuje, kaj je »druga plat« zgodbe o homoseksualnosti, in zaključuje, da o homoseksualnosti ne gre razpravljati v smislu »pro et contra«, pač pa jo je treba promovirati kot ustavno in človekovo pravico (EU zakonodaja).⁴ Sama sicer dvomi, da bi z večjo prisotnostjo homoseksualne tematike pri pouku lahko vplivali na predsodke in stereotipe, saj ti po njenem mnenju ne temeljijo na pomanjkanju informacij, temveč na strukturi moči. Maja Pan, ki že vrsto let pripravlja delavnice o spolu in spolni usmerjenosti, poroča o nasilnih scenarijih, o katerih govorijo učenci, ko jih postavi v hipotetično situacijo in vpraša, kakšna bi bila reakcija njihovih staršev, če bi se doma razkrili kot geji in lezbijke. Učenci govorijo o tem, da bi jih oče pretepel itd., kar je zagotovo odraz družbe, v kateri živimo. Simon Maljevac⁵ predstavi izkušnje z organiziranjem delavnic na šolah: ko so leta 2002 v sklopu projekta *Kje je homoseksualnost v učnem načrtu?* šolam ponudili brezplačne delavnice o homoseksualnosti, se je vabilu odzvalo le osem šol (od več kot 100), pa še na teh je bilo čutiti nelagodje; ponekod so izbrali le »dovolj odprte« učence, drugod so celo pozvali organizatorje, naj ne »novačijo« učencev za homoseksualnost. Na večini šol so odklonili tudi publikacijo *Legebitrina oznanila*, čeprav bi jo prejeli brezplačno. V anketi, ki so jo izvedli prek interneta (sodelovalo je 160 ljudi), pa je kar 35 % vprašanih poročalo, da so bili zaradi svoje istospolne usmerjenosti žrtve verbalnega in drugega nasilja. Trije so poročali, da so bili nasilniki učitelji. Mojca Kovač Šebart zaključuje, da je eden od ključnih problemov šol v tem, da so naravnane na prevladujoče norme, s tem pa ne zagotavljajo, da se nihče v šoli ne bi počutil izključenega. Poudarja, da mora šola temeljiti na univerzalnih vrednotah, na človekovih pravicah in svoboščinah, ki pripadajo vsem.

V decembru 2010 je potekal Legebitrin seminar *Spopadanje z molkom o položaju istospolno usmerjenih učenk in učencev ter učiteljic in učiteljev v slovenskih šolah*. Seminarja se je med drugim udeležila tudi državna sekretarka na Ministrstvu za šolstvo Alenka Kovšca, ki je poudarila, da v šolah ni problem odkrita diskriminacija.

Te namreč ni veliko, ker je jasno, da je diskriminacija prepovedana, a ko pride do vprašanja homoseksualnosti v šolah, o tem raje molčimo, ker je preveč tvegano zavzeti se za pravice glbt populacije tudi v šolah (www.narobe.si).

⁴ Eden najpomembnejših mednarodnih instrumentov, ki zagotavljajo človekove pravice in temeljne svoboščine ter prepovedujejo diskriminacijo, je *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*. Pogodba o Evropski uniji (člen 6 in 7) in *Pogodba o delovanju Evropske unije* (člen 19) Evropsko unijo in njene države članice zavezuje k spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter zagotavljata evropska sredstva za boj proti diskriminaciji in kršenju človekovih pravic. *Listina temeljnih pravic Evropske unije* (člena 11 in 21) zagotavlja pravico do svobode izražanja in prepoveduje diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti.

⁵ Vodja centra *Legebitra*. *Društvo informacijski center Legebitra* je nevladna organizacija neprofitnega značaja s statusom humanitarne organizacije. Glavni namen jedrnega programa društva je zagotavljanje varnega prostora za istospolno usmerjene, prek programov in projektov pa zagovarjajo tudi pravice in enakopraven položaj istospolno usmerjenih v Sloveniji.

Mateja Demšič z Urada za mladino Mestne občine Ljubljana je poudarila, kako pomemben je obstoj nevladnih organizacij, kot je Legebitra. Ob tem se je dotaknila neljubih dogodkov v zvezi z delavnicami o človekovih pravicah v šolah in pohvalila dostojanstvenost, s katero se je Legebitra odzvala na lažne in populistične obtožbe. Teh zapletov se je dotaknila tudi državna sekretarka, ki je izrazila odkrito nestrinjanje z odločitvijo Ministrstva za šolstvo, ki je po šolah poslalo okrožnico z vprašanjem o tem, katere šole so izvajale delavnice o človekovih pravicah. Meni, da je bila ta okrožnica oblika pritiska na šole in da bi Ministrstvo moralo v večji meri spoštovati in zaupati avtonomnosti šol. Hkrati je dodala, da je »ta zaplet pokazal, da pri Družinskem zakoniku niso problematične posvojitve, pač pa je težava v samem razumevanju homoseksualnosti« (www.narobe.si). Metka Mencin Čeplak (FDV) je poudarila, da človekove pravice niso zgolj pravice, pač pa pomenijo tudi odgovornost – gre za odgovornost, da človekove pravice, ki jih imamo sami, priznamo tudi drugim. V drugem delu seminarja so bili predstavljeni rezultati nekaterih raziskav o položaju mladih gejev in lezbijk v šolah ter rezultati najnovejše raziskave o istospolno usmerjenih učiteljih in učiteljicah v šolah v Sloveniji (sodelovalo je 123 učiteljev/-ic). Ta je med drugim pokazala, da približno polovica istospolno usmerjenih učiteljev ni razkrita na svojem delovnem mestu. Največjo stopnjo razkritosti je raziskava zabeležila na fakultetah, najmanjšo pa na srednjih šolah, ki so se izkazale tudi za najbolj nevaren prostor za istospolno usmerjene učitelje.

43 % gejev učiteljev in 35 % lezbijk učiteljic je poročalo, da so zaradi razkritja v šolskem prostoru doživeli psihično ali verbalno nasilje. Najvišja stopnja pojavnosti tega nasilja je v srednjih šolah, kjer je 64 % vprašanih učiteljev poročalo o nasilju zaradi svoje spolne usmerjenosti (www.narobe.si).

Evropska agencija za temeljne pravice (FRA) je novembra 2010 pripravila dopolnjeno verzijo poročila z naslovom *Homofobija, transfobija in diskriminacija na podlagi seksualne orientacije in spolne identitete*, ki ga je prvič izdala leta 2008. Poročilo analizira zakonodajni in izobraževalni napredek, ki so ga na glbt področju v dveh letih storile članice Evropske unije. Med ukrepi, ki bi državam pomagali pri zmanjševanju obsega homofobije, poročilo izpostavlja pomembnost vključevanja glbt vsebin v šolski sistem. Na področju tovrstnega izobraževanja tako prednjačijo Francija, Nemčija in Nizozemska. Slednja je leta 2008 sprejela triletni nacionalni program, ki vsebuje šestdeset konkretnih določil o tem, kako preko izobraževanja mladih doseči višjo stopnjo upoštevanja človekovih pravic homoseksualne populacije. Mednje tako spada tudi zahteva po prikazovanju istospolnih partnerstev v šolskih učbenikih. Podobne iniciative znotraj šolskih sistemov so aktualne tudi v Estoniji, Španiji in Veliki Britaniji.

GLBTIQ in literarna veda

Ustroj vzgojno-izobraževalnega sistema je kar najtesneje povezan s sprejemanjem/odklanjanjem otroških in mladinskih literarnih besedil,⁶ še posebej tistih, ki obravnavajo t. i. tabujske teme. Vpetost literature, ki vzpostavlja družbene norme,

⁶ Kar bomo v nadaljevanju eksplicitno pokazali na primeru slikanice *In s Tango smo trije*.

v vzgojno-izobraževalni proces izključuje možnost nezainteresiranega, univerzalnega branja in pogojuje obravnavo literarnih besedil znotraj širšega družbenega konteksta. Recepcija tovrstne literature pa s tem ne seže le na področje vzgoje in institucionaliziranega izobraževanja, temveč lahko radikalno poseže tudi v politično sfero in nenazadnje v splošno javno atmosfero, kjer razkriva (ne)trdnost družbenih norm.

V vzgojno-izobraževalnem procesu izkazuje obravnava homoseksualnosti nedefinirano, marginalno, ponekod celo nezaželeno področje, znotraj literarne vede pa sta z vidika seksualnosti najbolj uveljavljeni usmeritvi gejevska/lezbična literarna veda in queer teorija.

O tem podrobneje piše Andrej Zavrl v prispevku *Abeceda poželenja: GLBTIQ in literarna veda*.

Literarna veda je tako kot mnoge druge humanistične in družboslovne vede (zlasti z upoštevanjem dognanj teoretske psihoanalize in emancipacijskih gibanj, ki so literaturo dojemala s pomnoženih družbenih in kulturnih vidikov, npr. postkolonialna, feministična teorija⁷ itn.) opazen del svoje pozornosti zadnjih desetletij namenila (literarni konstrukciji) seksualnosti. Kritično zanimanje je naraščalo, seksualnost pa je

prenehala biti neprimerna tema akademskih razprav ali celo tabu, saj številni vplivni teoretiki menijo, da so izključevanja in marginalizacije, ki so povezane s seksualnostjo, [...] enako pomembne za organiziranost zahodne družbe kot druga strukturna izobraževanja (Zavrl 2007: 97).

Lezbični/gejevski študiji so neposredno povezani z začetki gibanja za pravice homoseksualcev (druga polovica 20. stoletja). Še posebej lezbijke so sprva delovale večinoma znotraj feminizma, čeprav nikakor brez trenj; v feminizmu je bilo velikokrat opaziti prisotnost heteroseksizma, ki privilegira heteroseksualno seksualno in čustveno izražanje. V svojih začetkih so bili tudi gejevski študiji povezani s feminizmom in njegovo kritiko patriarhalnosti, kasneje tudi z moškimi študijami, medtem ko v zadnjem času delujejo relativno samostojno. Velik del gejevske/lezbične literarne vede se (po primerljivem zgledu feministične literarne vede) posveča odkrivanju (in razkrivanju) istospolnosti v književnih besedilih. Zаметke emancipatornih zgodovinskih pregledov, ki so svoj razcvet doživeli konec 19. st. in v 20. stoletju, najdemo že v renesansi, ko so se začeli oblikovati sezname istospolnih ljubimcev (osebe, ki se na njih pojavljajo, so iz mitologije in *Biblije*, iz zgodovine in umetnosti, kasneje tudi znanosti in politike itd.).

Takšni sezname na osebni kot skupinski/subkulturni ravni služijo kot pomoč pri samoidentifikaciji in ustvarjanju zgodovinske kontinuitete družbeni skupini, ki si s sklicevanjem na preteklost oblikuje svojo tradicijo (Zavrl 2007: 98).

Enega zgodnejših seznamov najdemo pri Christopherju Marlowu, ki velja za eno temeljnih imen gejevskega literarnega kanona.

⁷ Feministična literarna veda oz. t. i. ženske študije so del širšega gibanja feminizma, zato njihovo zanimanje presega obravnavo zgolj literarnega besedila in se osredotoča tudi na vprašanje politike in ideologije. »Predstavnice ženskih študij se opirajo na Marxa in Freuda, za posebej produktivne pa so se izkazale tudi navezave na psihoanalizo in dekonstrukcijo, zlasti na misel Lacana in Derridaja« (Virk 239).

Gejevska/lezbična in queer perspektiva v literarni vedi so nedvomen primer med- in večdisciplinarnega preučevanja književnosti, poleg tega je jasno, da tu ne moremo govoriti o posebni metodi raziskovanja literature, temveč gre »podobno kot pravi Tomo Virk za feministično literarno vedo – za obravnavo literature ‘s posebnega, značilnega in prepoznavnega stališča, ki dopušča govoriti vsaj o *metodološkem vidiku*’« (Zavrl 2007: 99).

Čeprav glbtq študiji v svoje razprave velikokrat vključujejo literarna besedila, ta pogosto niso predmet preučevanja sama zase. Skoraj vedno se obravnavajo znotraj širših kontekstov zgodovine/konstrukcije/reprezentacije teorije seksualnosti, včasih pa so takšne analize čisto neposredno vpete v emancipacijske diskurze. Geji in lezbijke se na osnovi svojega vztrajanja pri jasno izoblikovanih identitetah, ki temeljijo na fiksnih spolnih usmerjenostih, definirajo kot družbeni manjšini (enakopravni, a različni) in zahtevajo enake pravice in zakonsko zaščito. Svet postnewwallske⁸ asimilacijske politike in pozitivne samozavesti pa se je kmalu izkazal za pretesnega:

Tudi nekritična promocija izključno všečne podobe gejev in lezbijk se je sfižila v zavračanje vsakršnega literarnega dela, ki geje/lezbijke prikazuje v manj kot osrečujoči, popolni in vzorni podobi, saj je bilo takšno besedilo razumljeno kot sovražno in škodljivo (Zavrl 2007: 99).

V devetdesetih letih se je gejevski/lezbični identiteti (ki temeljita na izbiri seksualnega subjekta) zato po robu postavila queer teorija, ki nasprotuje vsakršnim poskusom reguliranja in prisilne identifikacije ter kakršnim koli shemam biološkega redukcionizma; »pri tem seveda nasprotuje tudi gejevski/lezbični konzervativni želji po normalnosti in esencialističnemu pojmovanju seksualnih identitet, ki jih gejevsko/lezbično gibanje uporablja v politične namene« (Zavrl 2007: 99–100). Biseksualnost in transspolne pozicije tako niso bile več predmet kritik, ampak pravega kritičnega navdušenja, saj prestopajo mejo med nasprotujočimi si dvojicami (npr. homo/hetero, ali/ali) in prepoznavajo možnost in/in ali pa (v primeru transspolnih identifikacij) zarežejo globoko v ustaljene koncepte moškosti/možatosti in ženskosti/ženstvenosti. Ključen za moderno razumevanje seksualnosti je Michel Foucault (*Zgodovina seksualnosti*), ki je poskušal določiti »delovanje in razloge obstoja sistema oblast–znanje–ugodje, na katerem pri nas temelji razprava o človeški seksualnosti« (Foucault 2000: 15). »Po Foucaultu je devetnajsto stoletje ključno tako za rojstvo seksualne identitete in njenega družbenega nadzora kot tudi za diskurzivno emancipacijo subjektov nenormalnih seksualnosti« (Zavrl 2007: 100):

No, ko se je v 19. stoletju v psihiatriji, v sodni praksi, pa tudi v literaturi pojavil cel niz govorov o vrstah in podvrstah homoseksualnosti, sprevrženosti, pederastije, »duševne dvospolnosti«, je to zanesljivo omogočilo zelo močno napredovanje družbenih nazorov na tem področju »sprijenosti«; prav tako pa je omogočilo tudi vzpostavitev »povratnega« govora: homoseksualnost je sama začela govoriti o sebi, zahtevala status zakonitosti ali »naravnosti«, in to pogosto z besedami in s kategorijami, s katerimi je bila medicinsko diskreditirana (Foucault 2000: 106).

⁸ Newyorški homoseksualci so se 28. junija 1969 v Stonewallu, enem izmed klubov v newyorški gejevski soseski East Village, prvič po stoletjih družbenega zavračanja postavili po robu policijskim nočnim racijam. Rodil se je gejevski upor, znan kot *gay power*, v okviru katerega se je čez noč rodilo nekaj močnih homoseksualnih organizacij.

Poleg Foucaultovega opusa je za moderne teorije seksualnosti (in še posebej za queer teorijo) najvplivnejša knjiga Judith Butler *Težave s spolom: Feminizem in subverzija identitete*, ki jo je sama označila kot »politično približevanje feminizma, gejevskih in lezbičnih pogledov na družbeni spol ter poststrukturalistično teorijo« (Butler 11). Butlerjeva – protiesencialistično – kritizira klasično feministično razumevanje biološkega spola kot anatomske osnove za kulturno nadgradnjo (družbeni spol):

Če ima družbeni spol kulturne pomene, ki jih predpostavlja spolno obeleženo telo, potem ne moremo reči, da družbeni spol izhaja iz biološkega spola na en sam način. Če razliko med biološkim in družbenim spolom pripeljemo do logičnega konca, nam pokaže radikalno diskontinuiteto med spolno obeleženi telesi in kulturno konstruiranimi družbenimi spoloma. Če za trenutek predpostavimo, da je binarni biološki spol stabilen, to ne pomeni, da bo konstrukcija »moških« pripeta izključno na moška telesa ali da bodo »ženske« interpretirale le ženska telesa. Še več, četudi sta biološka spola videti nesporno binarna po svoji morfologiji in konstrukciji (kar bo postalo vprašljivo), ni nobenega razloga za domnevo, da bi tudi družbena spola morala ostati dva. Predpostavka o binarnem sistemu družbenega spola implicitno vzdržuje prepričanje, da družbeni spol posnema biološkega; tako je družbeni spol odsev biološkega ali je kako drugače omejen z biološkim spolom. Če konstruirani položaj družbenega spola teoriziramo kot radikalno neodvisnega od biološkega spola, sam družbeni spol postane prosto drseč izum: zato bi lahko *moški* in *moškost* označevala tudi žensko telo kot moško, *ženska* in *ženskost* pa moško telo kot žensko (Butler 2001: 18).

»Če je nespremenljiva narava biološkega spola sporna, je morda konstrukt, imenovan 'biološki spol', ravno tako kulturno konstruiran kot družbeni spol; nemara je bil vselej že družbeni – tako se pokaže, da razlike med biološkim in družbenim spolom ni« (Butler 2001: 19). Butlerjeva opozarja, da je za konvencionalno inteligibilnost družbenih spolov potrebno vzdrževati

koherentna razmerja in kontinuiteto med biološkim spolom, družbenim spolom, seksualno prakso in željo. Z drugimi besedami, duhove diskontinuitete in nekoherence, ki jih lahko mislimo le z obstoječimi normami kontinuitete in koherence, nenehno prepovedujejo in proizvajajo prav zakoni, ki si prizadevajo vzpostaviti vzročne ali značilne povezave med biološkim spolom, kulturno konstruiranimi družbenimi spoli in med tem, kako se ti »izražajo« ali »učinkujejo« v manifestaciji seksualne želje v seksualni praksi (Butler 2001: 29).

V nadaljevanju ugotavlja:

Družbeni spol lahko označuje enotnost izkušnje, biološkega in družbenega spola ter želje le tedaj, če razumemo, da biološki spol v nekem smislu determinira družbenega – kot psihično in/ali kulturno oznako sebstva – in željo – kot heteroseksualno in zato diferencirano z opozicionalnim razmerjem do drugega družbenega spola, ki si ga želi. Zato je za notranjo koherenco ali enotnost moškega in ženskega družbenega spola potrebna stabilna in opozicionalna heteroseksualnost (Butler 2001: 34).

Druga temeljna ugotovitev *Težav s spolom* je performativni učinek identitet.

Takšna splošno konstruirana dejanja, poteze in izvedbe so performativni v smislu, da sta bistvo ali identiteta, ki naj bi ju sicer izkazovali, ponaredka, ki sta izdelana in ohranjena s telesnimi znaki in drugimi diskurzivnimi sredstvi. Da telo nima ontološkega statusa, razen raznih dejanj, ki konstituirajo njegovo realnost, nam pove to, da je telo, ki mu je pripisan družbeni spol, performativno (Butler 2001: 145).

Družbeni spol je performans, tisto, kar kot družbeno konstituirani subjekti delamo v danem kulturnem kontekstu in prosto plavajoča identiteta, ki ni univerzalna in nespremenljiva.

Če je notranja resnica družbenega spola ponaredek in če je pravi družbeni spol fantazma, vpeljana in vpisana na površini teles, potem se zdi, da družbena spola ne moreta biti ne prava ne zmotna, temveč sta proizvedena le kot učinka resnice v diskurzu primarne in stabilne identitete (Butler 2001: 145).

Butlerjeva vidi možnost za uporabo proti prisilni heteroseksualnosti v raznovrstnih nenormativnih spolnih in seksualnih identifikacijah in praksah. Transspolno preoblačenje »implicitno razkriva posnemovalno strukturo samega družbenega spola – kot tudi njegovo kontingentnost« (Butler 2001: 146). Pojmovanje družbenospolne parodije ne predpostavlja obstoja izvirnika, ki bi ga parodične identitete posnemale: »Parodija je pravzaprav parodija na samo pojmovanje o izvirniku« (Butler 2001: 146). Vse je torej le kopija brez izvirnika, ki pod vprašaj postavlja uveljavljena spolno/seksualna razmerja.

Zavrl opozarja na dejstvo, da kritiki queerovstvu najpogosteje očitajo, da brez identitete ni možno politično delovanje. Butlerjeva na te očitke odgovarja znotraj kritike, ki postavlja pod vprašaj utemeljitveni okvir, v katerem se je artikuliral feminizem:

Dekonstrukcija identitete ni dekonstrukcija politike, ampak vzpostavlja kot politične same okoliščine, v katerih je identiteta artikulirana. /.../ Če identitete ne bi bile več fiksirane kot premise političnega silogizma in politika ne bi bila več pojmovana kot sklop praks, ki izvirajo iz domnevnih interesov, pripadajočih sklopu gotovih subjektov, bi na ruševinah stare zagotovo nastala nova konfiguracija politike (Butler 2001: 157).

Poleg tega queer s sklicevanjem

na anti(hetero)normativnost pravzaprav sam utrjuje binarni red, za katerega trdi, da ga ruši. Zelo vprašljivo je tudi podajanje 'univerzalne, esencializirane in reduktivne' podobe heteroseksualnosti, ki da je tako negotova, da je ves čas na robu samouničenja (Zavrl 2007: 101).

Problematičnost radikalnega antiesencializma se po mnenju Zavrla hitro pokaže tudi v literarni vedi: »Kako naj definiramo queer/gejevski/lezbični tekst/osebo, če prej zavrtnemo seksualne identitete? Včasih je pri queer pogledu opaziti skoraj nekakšno obsesijo z deviacijami, subverzijo in razmerjem med robom in centrom« (Zavrl 2007: 101).

Za britanski kulturni materializem, ki sta ga v gbltiq literarni vedi pomembno utrdila Jonathan Dollimore in Alan Sinfield,

ni nobenega dvoma: »Kultura je politična« (Sinfield, *Cultural Politics*, viii), kar pomeni, da je seksualno disidentstvo razumljeno kot »vedno vsaj potencialno politično dejanje« (Bertens: 225), ki se navezuje na širša vprašanja »seksualnosti, moškosti in nacionalne identitete, ki se tako izkažejo za veliko bolj temeljna za glavni kulturni tok, kot je ta pripravljen priznati« (Moran: 110). (Zavrl 2007: 101–102)

Zavrl navaja Sinfielda, ki trdi, da je literatura samo eno od področij, kjer poteka produkcija kulture, ki pa je zaradi svojega političnega ustroja »v principu dostopna političnim intervencijam« (Zavrl 2007: 102). V tem smislu Sinfield zavrne možnost nezainteresiranega, univerzalnega branja, ki bi enkrat za vselej odkrilo pravi pomen posameznega besedila. Izpodbijati je torej treba idejo diskretnosti kot

nečesa, kar je literarni kulturi v prid, saj s tem le podpira dominantni pogled in utrjuje zacementiranost meja.

Eve Kosofsky Sedgwick opozarja na problem zanikanja istospolnosti »najosrednejših figur kanona«, o katerih se sicer redno poučuje v šolah in na univerzah. »Ne le da so obstajali gejevski Sokrat, Shakespeare in Proust, ampak so njihova imena bila Sokrat, Shakespeare, Proust« (navedeno po: Zavrl 2007: 102). Zavrl opozarja, da se je pri tovrstnih »razkritjih« avtorjev treba zavedati, da v preteklost prenašamo moderne koncepte; Shakespeare tako seveda ni mogel biti »gej«, ker tovrstnega koncepta za časa njegovega življenja pač ni bilo (seveda pa zaradi istega razloga tudi ni mogel biti »strejt«, česar pa heteroseksistična kritika včasih noče slišati). Možnost za aplikacijo queer teorije pa je lahko Thomas Stearns Eliot, ki ga nekateri kritiki sicer neprepričljivo označujejo za prikritega homoseksualca ali biseksualca, »v čigar poeziji pa je po drugi strani nemogoče spregledati prisotnost nenormativnih (homo)erotičnih elementov, ki rušijo brezprizivno možatost in podpihujejo spopad med sprejemljivim in nesprejemljivim poželenjem« (Zavrl 2007: 102).

V praksi je nemogoče jasno razmejevati med gejevsko/lezbično ter queer literarno vedo, čeprav danes queer večinoma služi kot teoretsko/ideološko ozadje, v praksi pa smo priče njegovemu dokaj neproblematičnemu zlitju z bolj tradicionalnimi gejevskimi/lezbičnimi pristopi. Zavrl povzame:

Gejevska/lezbična literarna veda, izhajajoč iz bolj ali manj trdnih seksualnih identitet, vzpostavlja kanon gejevskih/lezbičnih pisateljev/ic kot jasno razpoznavno literarno tradicijo; prepozna gejevske/lezbične epizode/osebe v (še posebej kanonskih) literarnih delih in jih kot gejevske/lezbične tudi obravnava; gejevsko/lezbično samoidentifikacijo razume kot akt zavednega upora vzpostavljenim normam, kot prekoračitev začrtanih meja in kategorij; razkriva homofobičnost literature in literarne vede; v ospredje postavlja gejevske/lezbične aspekte literarnih besedil, ki so bili doslej nedorečeni (npr. izrazita homoerotičnost poezije prve svetovne vojne) ter prezrte zvrsti (npr. dnevnike, pisma), ki so bistveno vplivale na ideale moškosti in ženskosti. Medtem ko tradicionalna gejevska/lezbična literarna veda poskuša ugotoviti »resnico« o spolni usmerjenosti posameznega avtorja/literarnega junaka/besedila, queer teorija raje analizira, zakaj se zdijo določeni pogledi samoumevni in kateri mehanizmi delujejo v ozadju heteronormativnosti (Zavrl 2007: 104–105).

Queer teorije ne zanima, kaj je gejevska/lezbična književnost, temveč daje poudarek nestandardnim oblikam seksualnosti in prevpraševanju tradicionalne klasifikacije seksualne identitete (vključno z gejevsko/lezbično).

Gejevska/lezbična tematika v slikanicah

Adela Turin (*Mladinska književnost in njen prispevek k vzpostavljanju enakosti spolov*), ki se med drugim ukvarja tudi z analizo stereotipnih podob spolnih vlog v otroških slikanicah, leta 1995 ugotavlja, da sodobne slikanice sploh ne odražajo pomembnih sprememb, ki so se zgodile v družbi. Tako je tradicionalna stereotipna podoba moških kot pametnih in zaposlenih očetov ter žensk kot pridnih gospodinj, ki se ne pritožujejo nad svojim garaškim delom, v slikanicah še vedno nekaj običajnega in samoumevnega.⁹

⁹ Katja Koren pride pri analizi slikaniške produkcije na Slovenskem, izdane med letoma 1990 in 1997, do podobnih ugotovitev.

Ko otroci začenjajo spoznavati in razumevati sebe, se znajo tudi bolj jasno opredeljevati kot člani družine, v kateri živijo. Marta Pirnar navaja Sandro K. Chapman (*The Power of Children's Literature. Gay and Lesbian Themes in a Diverse Childhood Curriculum*), ki trdi, da bi morale prav knjige ovrednotiti njihove izkušnje in otrokom pomagati razmišljati kritično, to pa se lahko zgodi le v primeru, da otroška literatura implicitno ali eksplicitno vključuje tudi obravnavo netradicionalnih družin.

Le na ta način bi otroci lahko prepoznali tudi njim neznane strukture, poglobili razumevanje do njim neznanih področij družbenih odnosov, tako pa bi tovrstne knjige tudi preprečile oblikovanje diskriminatorskih prepričanj. V tem oziru je nujna tudi prisotnost homoseksualnosti v otroških slikanicah (navedeno po: Pirnar 2006: 226).

Chapmanova navaja izsledke raziskovalnega dela J. Goodman, po kateri je bilo med letoma 1977 in 1983 izdanih šest knjig na temo homoseksualnosti.

Tudi leta 1989 še ni prišlo do bistvenih sprememb. Virginia L. Wolf (*The Gay Family in Literature for Young People*) opisuje, da njej kot lezbijki, ki je z dvema otrokoma že dvanajst let živela v lezbičnem partnerstvu, ni prišlo niti na misel, da bi poiskala kakšno otroško knjigo na temo istospolnih partnerstev. Njeno mišljenje je izviralo predvsem iz dejstva, da družine z istospolnima partnerjema »živimo v psihičnem, če ne že fizičnem getu, v katerem enostavno nismo pričakovali, da bi lahko videli sami sebe v svetu, ki nas obdaja« (Wolf 1989: 51). Ko se je lotila raziskovanja, je odkrila, da je tovrstnih knjig zelo malo (le 11) in jih je izredno težko najti. Izrazito majhno število knjig, ki so bile namenjene šestim milijonom ameriških otrok, kolikor naj bi jih v tistem času živelo v družinah z istospolnim partnerstvom, »odseva splošno pomanjkanje zavedanja javnosti, da takšne družine sploh obstajajo« (Wolf 1989: 52).

Seveda pa sama obravnava homoseksualne tematike ni dovolj, pomemben je način, kako je homoseksualnost predstavljena, »ali gre nemara za negativne in stereotipne obravnave, ali je istospolna usmerjenost prikazana pozitivno, ali pa jo avtorji navajajo kot nekaj samoumevnega in je ne omenjajo posebej« (Pirnar 2006: 227).

Prva ameriška otroška knjiga, ki opisuje istospolno partnerstvo, je slikanica Michaela Willhoita *Daddy's Roommate* (1991). Knjiga je bila uvrščena na seznam prepovedanih knjig, po posredovanju republikanskih veljakov pa so jo z nekaterih otroških knjižnih polic premestili na oddelke za odrasle. Ravno toliko hrupa je v Evropi povzročila knjiga danske pisateljice Susanne Bösche *Jenny Lives With Eric and Martin* (1981), ki so jo v Veliki Britaniji zagovorniki zloglasne Sekcije 28¹⁰ manipulativno izkoristili za svoje cenzorske namene (češ da tovrstna dela propagirajo homoseksualnost med otroki).

O tovrstnem dogajanju v slovenskem prostoru lahko izvemo iz dela Lilijane Burcar (*Otroška književnost kot oblikovalni dejavnik dekliškega in ženskega sebe*), v katerem leta 2000 kritično ugotavlja:

¹⁰ Prva klavzula Sekcije 28 je preprečevala lokalnim oblastem zavestno populariziranje oziroma promoviranje homoseksualnosti v šolah. Druga klavzula Sekcije 28 je šolam prepovedovala propagiranje sprejemljivosti homoseksualnosti, homoseksualna družinska skupnost pa je bila v zakonu opisana kot pretendirajoča, lažna družinska skupnost.

Medtem ko je v širšem evropsko-ameriškem prostoru z vsrkavanjem in vgrajevanjem feministične kritike v osnovno ogrodje literarne vede o otroški književnosti prišlo zvečine le do njenega prilagajanja potrebam golega kritičnega razslojevanja stereotipne vsebinskosti ženskih in deklških podob, pa v slovenskem prostoru literarne vede o otroški književnosti ne moremo govoriti niti o njenih razpoznavnih premikih k zajemanju videnj interdisciplinarno podkrepjenih študij otroške književnosti, kaj šele o njenem približevanju spoznanjem feminističnih literarnih teorij. Upoštevajoč današnje smernice razvoja otroške književnosti in spremljajoče literarne vede, je v našem prostoru moč opaziti kvečjemu zevajočo praznino na področju kritiškega vpogleda in razumevanja vloge, ki jo otroška literatura aktivno odigra pri vsajevanju vsebin posameznega spolnega sebstva v zavesti mladega bralstva (Burcar 2000: 3).

Istega leta Darja Lavrenčič (*Tabuji v slovenski mladinski prozi*) opozori na dejstvo, da Slovenija ne premore niti ene prevedene ali izvirne otroške slikanice, ki bi se posvečala homoseksualni problematiki.

V nadaljevanju povzemamo, kaj se s slikanicami na to temo v slovenskem prostoru dogaja danes in kakšni so odzivi nanje.

Prva pri nas izdana slikanica na temo homoseksualnosti je iz španščine prevedena knjiga *Sosedje in prijatelji* pisatelja Lawrence Schimela in ilustratorke Sare Rojo Pérez (Založba ŠKUC, 2008). Njena poglobitna lastnost je poučnost: predstavlja številne vrste »drugačnosti«, saj ne zajema le istospolnih družin, temveč tudi druge oblike družin (posvojitvena, ločena starša in njuna nova partnerja, enostarševska itd.), poleg tega pa se loti še cele vrste predsodkov (rasizem, mačizem ter kseno- in homofobija). Želi usmerjati k strpnosti – pokaže negativen odziv, ki je pogojen s predsodki, in nato pozitiven odziv (opravičilo), pogojen z ozaveščanjem. Ob koncu sta dodani dve strani pojasnil o diskriminaciji in predsodkih ter nekaj zanimivosti.

Kljub dobro razdelanim didaktičnim elementom pa je slikanica literarno skromna, saj je pripovedni tok šibak, večkrat nespretno prekinjen in preobremenjen z zastranitvami, ki učinkujejo balastno in nepotrebno. Zdi se, da je njen poglobitni namen zajeti čim več možnih diskriminacij, ki pa jih slikaniško besedilo s svojimi omejitvami ni zmožno predelati. Zgodba sama po sebi tako skorajda ne obstaja, je le nekakšna osnova za nizanje opisov.

Kot je že opozorila Aleksandra Kocmut (*Lawrence Schimel: Sosedje in prijatelji*), bralčevo percepcijo dodatno zmoti izrazito črno-belo slikanje: v istospolni družini (Oči David, Ati Luis in posvojenec Edu) so odnosi pozitivni (ljubeči in razumevajoči), medtem ko je drugi otroški lik (Paco) zaradi ločitve heterostaršev prikrajšan za marsikaj (Paco se ima pri očetu, ki ga vidi le dvakrat letno, vedno slabo, ob mami, ki mora pač hoditi v službo in je tako pogosto ni doma (medtem ko je eden od Edujevih očetov ves čas doma), pa je osamljen). Ob vsem tem se mama dobiva s čudnim, ukazovalnim in zoprnim Alfonsom. Ta je poosebitev vsega negativnega: je mačist (Pacu in Eduju očita igranje s punčkami oz. plišastimi živalmi), ksenofob (sklepa, da je Edujeva mati Azijka, kar ga spravlja v zadrego), homofob (ob ugotovitvi, da sta Edujeva starša homoseksualca, ne more prikriti svoje zgroženosti in jeze), skratka – poln je predsodkov. Tudi Alfonsov kasnejši izbruh skesanosti je psihološko neutemeljen in nelogičen in postavlja pod vprašaj njegovo nenadno »ozaveščenost«.

Ob tem ni nezanemarljivo, da se zdrs v nestrpnost zgodi tudi opevanemu Atiju Luisu. Ko se Alfonso zaplete v svojem zatrjevanju, kako nima predsodkov, je Luisova reakcija presenetljivo negativna in privoščljiva: »Ati se ironično nasmehne. Vem, da uživa, ko brije norce iz tega nevzgojenega in zoprnega tipa« (Schimel 2008: 18).

Slikanica, katere glavno vodilo naj bi bilo spodbujanje strpnosti, tako diskreditira svoj primarni cilj in bralca bržkone pusti na cedilu. Vsekakor bi slikanici bolj ustrezala povsem poučna vsebina in osredotočenost na manjše število tem, saj zgodba preveč mimogrede in površno opravi s kompleksnimi vprašanji.

Druga (in v tem trenutku tudi zadnja) slikanica na temo homoseksualnosti je slikanica *In s Tango smo trije*, ki jo je v letu 2010 izdala Založba Modrijan. Zgodba je resnična. V živalskem vrtu Centralnega parka v New Yorku sta se leta 1998 našla in zaljubila pingvina Roy in Silo. Ko je njun skrbnik Rob Gramzay opazil, da sta v gnezdo položila kamen (posnemajoč druge pingvinje parčke, ki v gnezdih grejejo jajca in se pripravljajo na zarod), jima je sklenil pomagati. Avtorji, pisatelj Peter Parnell, profesor psihiatrije na univerzah Columbia in Cornell Justin Richardson, in ilustrator Henry Cole, so z zgodbo očitno dregnili v bolečo točko ameriške homofobije: knjige s homoseksualnimi vsebinami se sicer pogosto uvrščajo visoko na lestvicah knjig, zaradi katerih se starši in učitelji najpogosteje pritožujejo, jih kritizirajo in grozijo z njihovim umikom s knjižničnih polic. Med letoma 2007 in 2009 je na vrhu te lestvice kraljevala tudi slikanica *In s Tango smo trije*. Kljub temu je prejela več pomembnih nagrad.

Roman Kuhar (*Tango za tri*) o njej zapiše:

Zdi se, da je založba Modrijan ena naprednejših v Sloveniji, če bi založbe ocenjevali po »drznosti« odločitev, katere knjige prevesti v slovenski jezik. /.../ Slikanica je od izida naprej ena najspornejših knjig v ameriških javnih in šolskih knjižnicah, češ da je protidružinska in proizvod homoseksualnega lobija. Tako rekoč rekrutacija iz zibelke. Zanimivo bo videti, na kakšen odziv bo slikanica naletela v slovenskih šolah, kjer se razprave o istospolnih družinah prav tako bojijo kot hudič križa. In ravno v tem je problem: da sta hudič in križ prepogosto referenčni točki javne šole (Kuhar 2010).

Odziv je več kot samo zanimiv; slikanica naj bi se po neuradnih podatkih prebiral v slovenskih osnovnih šolah in vrtcih, s čimer je postala tarča mnogih ogorčenih staršev (omenjena je celo tožba učiteljice, ki je slikanico prebiral otrokom) in vir brezštevilnih razpravljanj na slovenskih forumih. Civilna iniciativa za družino in pravice otrok je ogorčena:

Omenjena slikanica se v nekaterih vrtcih prebira našim otrokom. S tem se nezakonito posega v vzgojo staršev, ki o tem niso seznanjeni in se s tem ne strinjajo. /.../ Vedno več naših bralcev si zastavlja vprašanje, kaj lahko že danes naredijo, da se ustavi takšno kršenje temeljnih pravic otrok in staršev do ideološko nevtralne šolske vzgoje (www.24kul.si).¹¹

A resnična zgodba o homoseksualnem pingvinjem paru še ni končana. Po šestih letih Royevega in Silovega partnerstva sta se samca razšla. Razlog je bila samica Scrappy, v katero se je »zagledal« Silo. S Scrappy sta si zgradila gnezdo

¹¹ Ob tem poziva na podpis peticije *Za družino in pravice otrok*, kjer se zavzema za ohranitev veljavne zakonske ureditve zakonske zveze, ki le-to definira kot zvezo med moškim in žensko, usmerjeno v zasnovanje družine.

in imata mladiče. Roy je ostal sam, posvojenka Tango pa je vstopila v lezbični odnos z drugo samico. Tilen Mlakar (*Od kdaj se ljudje zgledujemo po pingvinih?*) ob navedenih dejstvih zaključa:

Kakšne zaključke lahko torej izpeljemo iz zgodbe Sila, Roya in Tango? Da je spolna usmerjenost nekaj »naravnega«, ker se pojavlja med živalmi? Da je spremenljiva, ker je pingvin Silo Roya zamenjal za samico? Ali morda, da istospolno starševstvo pogosteje vodi v istospolno usmerjenost otrok, kakor se je izkazalo pri posvojenki Tango?

Nič od tega! Izkoriščanje narave za dokazovanje lastne resnice je neprimerno. Ali se bomo odslej, ko bomo potrebovali konsenz o družbenih tematikah, šli učiti v živalski vrt? Ne, saj iz tega, kar delajo živali v svojih gnezdih, bolj težko izpeljujemo etična in moralna pravila za ljudi. Konec koncev, ljudje nismo živali (Mlakar 2010).

Če se vrnemo k sami slikanici: *In s Tango smo trije* na preprost, jasen in transparenten način opiše ljubezen homoseksualnega pingvinjega para kot nekaj povsem naravnega, brez kakršnih koli negativnih ali pretirano pozitivnih konotacij glede na ostale pingvinje pare. Morda bi bila zgodba še bolj prepričljiva, če bi med bralce prišla takšna, kot v resnici je: resnična. Kot dokumentarna zgodba iz živalskega vrta, torej kot poučna slikanica.

(Nadaljevanje v naslednji številki)

Literatura

Louis Althusser, 2000: *Izbrani spisi*. Prevod Zoja Skušek. Ljubljana: Založba/*cf.

Lilijana Burcar, 2000: *Otroška književnost kot oblikovalni dejavnik deklisnega in ženskega sebstva*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Judith Butler, 2001: *Težave s spolom: Feminizem in subverzija identitete*. Prevod Suzana Tratnik. Ljubljana: ŠKUC.

Izidora Ferfolja, 2000: Homoseksualna in lezbična literatura za otroke. *Otrok in knjiga* 50, 71–72.

Michel Foucault, 2000: *Zgodovina seksualnosti 1. Volja do znanja*. Prevod Brane Mozetič. Ljubljana: ŠKUC.

Homoseksualna otroška literatura že v otroških vrtcih! *24.kul.si*. 24. 11. 2010. Kul.si – Zavod za družino in kulturo življenja. Dost. 16. 1. 2011. <http://www.24kul.si/?id=590&fmod=0>.

In s Tango smo trije. Modrijan založba, d.o.o. Dost. 15. 1. 2011. <http://www.modrijan.si/Knjizni-program/Knjizni-program/Knjige/otroske-knjige/In-s-Tango-smo-trije>.

Aleksandra Kocmut, 2010: Lawrence Schimel: Sosedje in prijatelji. Koroški spletni časopis *Bajta*. 30. 11. 2010. Društvo za širjenje kulture na svetovnem spletu. Dost. 15. 1. 2011. <http://www.bajta.si/infoteka/infoteka#urednistvo>.

Katja Koren, 1999: *Stereotipi in seksizem v izvirni slovenski slikanici (in ilustraciji) (1990–1997)*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Roman Kuhar, 2010: Tango za tri. *GLBT revija Narobe*. 29. 3. 2010. Društvo informacijski center Legebitra. Dost. 15. 1. 2011. <http://www.narobe.si/stevilka-13/recenzije-13>.

Darja Lavrenčič, 2000: *Tabuji v slovenski mladinski prozi*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Tilen Mlakar, 2010: Od kdaj se ljudje zgledujemo po pingvinih? *24.kul.si* 28. 12. 2010. Kul.si – Zavod za družino in kulturo življenja. Dost. 16. 1. 2011. <http://www.24kul.si/?fmod=0&id=627>.
- Neznosna lahkost tišine o homoseksualnosti v šolah. *GLBT revija Narobe*. 9. 12. 2010. Društvo informacijski center Legebitra. Dost. 15. 1. 2011. <http://www.narobe.si/myblog/neznosna-lahkost-tisine-o-homoseksualnosti-v-solah>.
- Perry Nodelman, 2003: *The Pleasures Of Children's Literature*. New York: Longman Publishers.
- Marta Pirnar, 2006: *Tok/protitok. Konstrukcija in reprezentacija homoseksualne identitete v 20. stoletju*. Ljubljana: ŠKUC.
- Justin Richardson, Peter Parnell, 2010: *In s Tango smo trije*. Prevod Matej Krajnc. Ilustracije Henry Cole. Ljubljana: Modrijan založba.
- Lawrence Schimel, 2008: *Sosedje in prijatelji*. Prevod Marjeta Drobnič. Ilustracije Sara Rojo Pérez. Ljubljana: ŠKUC.
- Mihael Topolovec, 2010: EU poziva k izobraževanju mladih o homoseksualnosti. *GLBT revija Narobe*. 2. 12. 2010. Društvo informacijski center Legebitra. Dost. 19. 2. 2011. <http://www.narobe.si/myblog/eu-poziva-k-izobrazevanju-mladih-o-homoseksualnosti>.
- Adela Turin, 1995: Mladinska književnost in njen prispevek k vzpostavljanju enakosti spolov. (Prevod Tilka Jamnik.) *Otrok in knjiga* 39–40, 105–107.
- Tomo Virk, 2003: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Virginia L. Wolf, 1989: The Gay Family in Literature for Young People. *Children's Literature in Education* 20/1, 51–58.
- Michael Willhoite, 1991: *Daddy's Roommate*. Boston: Alyson Books.
- Andrej Zavrl, 2007: Abeceda poželenja: GLBTIQ in literarna veda. *Primerjalna književnost* 30/1, 97–107.